

अनपदनामं वसेरुणा वधिरनिभा वा । यद्विस्तरेण कथितं
मुनिभिस्तदस्मिन् सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् ।
श्रुत्वापि कोकिलवत् वलिभुग्विरौति यत्तत्त्वभावकृत-
मस्य एकं न जेतुम्” ४७ अ० । एवमन्येऽप्युत्पाताः
सन्ति विस्तरभयाघोक्ता आकरे दृष्ट्याः उत्पात विशेषे
सङ्गणकमवर्जनकालव्यवस्था रघुनन्देन दर्शिता यथा
“गर्गः । दाहे दिशाञ्चैव धराप्रकम्पे वज्रप्रपातेऽप्य वि-
दारणे वा । धूमे तथा पांशुकरप्रपाते न कारयेन्माङ्गलि-
कादि कार्यम् । उत्कापाते च निर्वाते तथैवाकालवर्षणे ।
हिद्रे सूर्ये विनिर्दिष्टे न कुर्यान्माङ्गलक्रियाम् । धूमकेतौ
सहस्रपद्मे पक्षणे चन्द्रसूर्ययोः । पक्षाणां सङ्करे चैव
न कुर्यान्माङ्गलक्रियाम् । हिस्त्र्यं वा त्रिस्त्र्यं वा दृष्ट्वा
गगनमण्डले । रात्रौ शक्रधनुश्चैव मङ्गलानि विवर्जयेत् ।
दिग्दाहे दिननेकञ्च पक्षे सप्त दिनानि च । भूमिकम्पे च
सम्भूते त्र्यह्वाणि परिवर्जयेत् । उत्कापाते च त्रितयं
धूमे पञ्च दिनानि च । वज्रपाते दिनमेकं वर्जयेत् सर्वक-
म्पसु” । भोजराजः “पक्षे रवीन्दोरवनिप्रकम्पे केतुद्रो-
लकापतनादिदोषे । अत्रे दशाहानि वदन्ति तज्ज्ञास्त्र-
योदशाहानि वदन्ति केचित्” । “पक्षणाकाले भूकम्पो-
ज्ज्वापातवज्रपातादिदोषसमाहारे त्रयोदशाहं अशु-
द्धम् । किञ्चिदूनततसमाहारेऽपि दशाहम् । पक्षणाद्यो-
केकदोषे त्र्यहमिति” वाचस्पतिमित्राः । अत्र सृष्टिसागर
धृतसारसंपक्षे । “राज्यादिमहासिद्धौ यज्ञदानतपःसु
च । होमस्वाध्याययोश्चैव वर्जयेद्द्वयरात्रकम् । लक्षहोमे
महादाने वर्जयेत् सोमके मले । तपःस्वाध्याययोश्चैव
चिरारम्भे त्रयोदश” इति व्यवस्था अन्यत्र । “उत्का-
पाते भुवः कम्पे अकालवर्षणजिते । वज्रकेतुद्रोमोत्पाते
पक्षणे चन्द्रसूर्ययोः । प्रयाणस्तु त्यजेत् क्षत्रः सप्तरात्र-
मतः परम् । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यश्चाजेट् कर्म त्रिरा-
त्रकम् । गृहस्थात्ता चैकरात्रं सर्वं कर्म समाचरेत्” ।
पराशरः । “प्रयाणे सप्तरात्रं स्यात् त्रिरात्रं अतएव
अनेन एकरात्रं परित्यज्य कुर्यात् पाणिपहं पक्षे” ।
भृगुः । “राजान्यानां तु सप्ताहं ब्राह्मणानां त्र्यहन्तथा ।
शूद्रस्याहं दिनं प्रोक्तं सर्वकार्येषु वै भृगुः” । शूद्रस्याप-
ह्रियम् । कम्प इत्युपलक्षणम् । पक्षणादावप्येवमेवान्यत्रै-
कत्र पठितत्वात्” मल० त० । पीयूषधारायां तु विशेष
उक्तः । नारदः “अनिष्टे त्रिविधोत्पाते सिंहिका
सुतदर्शने सप्तरात्रं न कुर्वीत बालोद्वाहादि मङ्गलम्”

वविष्टः सर्वग्रासे दिनान्यद्यौ सर्वकार्येषु वर्जयेत् । षट्-
दिनानि त्रिभागोने अर्धपासे चतुर्दिनम् । चतुर्धांशे
त्रिरात्रं स्यात् पक्षणे चन्द्रसूर्ययोः” नारदः
“उत्पातपक्षणादूर्ध्वं सप्ताहं निश्चिन्ते त्यजेत्” । अङ्गिराः
“सर्वपासे तु सप्ताहसर्वपासे दिनत्रयम् । त्रिद्वये
काङ्गुलतोपासे दिनमेकं तु वर्जयेत्” “अनयोर्विषयव्यवस्था
देशभेदेनाचारभेदेन चावगन्तव्या” पी० धा० । अत्या-
वश्यककार्ये परिहारस्ततोक्तः उक्तोक्तिनिवन्धे “दिनानि
पञ्च वविष्टस्त्रिदिनं गर्गस्तु कौशिकस्त्वेकम् । यवना
चर्यस्य मते पञ्च मुहूर्त्तांश्च दूषयति” । प्राशुक्तवराह
प्रदर्शित शुभोत्पातैर्दुःसमेव दिनं वर्ज्यम् । “शुभोत्पा-
तैश्च दुष्टं दिङ्म” मुहूर्त्त० च । उक्तैः । एवञ्च आर्त्तादि-
व्यवस्थापितं विवाहे पक्षणे एकदिनवर्जनम् अल्पपास
विषयमापह्रियं वा उक्तवचनजातसामञ्जस्यत्वात् ।
पक्षादिविषये विशेषः पक्षणशब्दे वक्ष्यते “एकताल-
इवोत्पातपवन प्रेवितोगिरिः” रघुः । ओषामासे
सत्सरोत्पातवातः” माघः । “उत्पातेन चापिते च”
पा० । “उत्पातग्रहदुष्टञ्च” ज्यो० ।

उत्पातक त्रि० उत्पातयति उत्पातं जनयति उद्+पत-
णिच् खल् १ उत्पातजनके उद्+पत-खल् ।
२ जङ्घपतनशीले च । “दंघोत्पातकभङ्गू कमक्षिकामशका-
वृतम्” । भा० खगो० २ अ० ।

उत्पाद इ० उत्+पद-भावे षञ् । १ उत्पात्तौ ‘दुःखे च
शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा’ वा० उत्पत्तिय-
ब्दे विवृतिः उत्क्षिप्तः पादोऽनेन । “उत्क्षिप्तपादे त्रि० ।
उत्पादक शु० ऊर्ध्वस्थिताः पादा अस्य कप् । अष्टपदे सर-
भाख्ये गजारातौ १ पशुभेदे तस्य शृङ्खलचतुश्चरणत्वाद्दूर्ध्वं
पादत्वम् । उत्-पद-णिच्-खल् १२ पितरि इ० । २ उत्-
पादनकृत्तरि त्रि० । “उत्पादकब्रह्मदात्मोर्गरीयान्
ब्रह्मदः पिता” “आकृतत्पादकं केचिदपरे क्षेतिषं
विदुः” “नोत्पादकः प्रजाभागी तथैवाभ्याङ्गनाखपि”
मनुः । स्त्रियां टाप् अत इत्थम् । उत्पादिका ४ उत्-
पादकस्त्रियां ५ हिङ्गमोषिकायां शब्दचि० ईपूतिकायां
भरतः ७ देहिकानामकोटे च स्त्री त्रिका० ।

उत्पादन न० उद्+पद-णिच्-खल् । जनने उत्पत्तिक-
रणे “उत्पादनमपलस्य जातस्य पालनम् तथा” मनुः
उत्पादशय इ० उत्पादः ऊर्ध्वक्षिप्तपादः सन् शेते शी-खल् ।
(टिटिर) १ टिटिभपक्षिण्ये हेनच० । २ पियौ च । तयोः